



**I. ERZSÉBET ANGOL KIRÁLYNŐ  
KULTUSZA**

**Ideológia, reprezentáció  
és rituálé**

**Stróbl Erzsébet**

**PhD disszertációjának tézisei**

**Témavezető:**

**Dr. Szőnyi György Endre DSc., egyetemi tanár**

**Reneszánsz és Barokk Angol Irodalom Doktori Iskola ELTE**

**Budapest, 2009**

“Az uralkodó vagy más köztisztelenben álló személy jelenlétében rendezett összejövetel helyéről és módjáról” című fejezet illusztrációja George Gascoigne *The Noble Art of Venerie or Hunting* című könyvéből (London, 1575), sig. F5v

# **I. Erzsébet angol királynő kultusza**

Ideológia, reprezentáció és rituálé

Stróbl Erzsébet  
PhD disszertációjának  
tézisei

Témavezető:

Dr. Szőnyi György Endre DSc., egyetemi tanár

Reneszánsz és Barokk Angol Irodalom Doktori Iskola ELTE,  
Budapest, 2009

## **Az értekezés témája és kutatási módszerek**

A disszertáció az I. Erzsébet angol királynő körül kialakult, már életében virágzó kultuszjelenséget állítja középpontba és a királynőt övező kulturális diskurzusok kifejezéstárának és fejlődéstörténetének vizsgálatára vállalkozik. Jelen dolgozat Louis Montrose értelmezését veszi alapul, mely jelenségben gazdag szimbolikával élő, de ideológiailag nem egységes diskurzust lát, melyben nem csak az udvarban író költők játszottak szerepet, hanem egy sokkal szélesebb társadalmi réteg, melynek gondolkodásmódját polgári ünnepek, vallási szertartások, és egyéni megnyilvánulások sora tükrözi. Erzsébet királynő kultusza, más keresztény és pogány kultuszokhoz hasonlóan, több megnyilvánulási formában jelent meg a koraújkori angol társadalomban. A jelenség tükröz egyfajta szellemi beállítódást, kialakul egy meghatározott szokásrendje és nyelvhasználata. A dolgozat korabeli irodalmi szövegek és más autentikus dokumentumok beható tanulmányozásán és elemzésén keresztül kívánja Erzsébet alattvalóinak gazdag kifejezéstárát felvázolni, és rámutatni az Erzsébet-kultusz különféle módjaira és intenzitására.

Kutatási módszereiben a disszertáció az interdiszciplinaritásra törekszik. Felhasználja a kor történelmi forrásait, politikaelméleti munkáit, irodalmi megnyilvánulásait, valamint olyan írásműveket is, melyek csak kultúrtörténeti jelentőséggel bírnak, mint pl. a királynő tiszteletére bemutatott látványosságok beszámolóit, vagy a korszak vallásgyakorlatában használatos imák. Az írásos források mellett épít a vizuális kultúrában megjelenő ábrázolásokra, és figyelembe veszi a korszak építészeti, kertészeti és zenei kifejezéstárát.

A felhasznált szakirodalom ennek megfelelően elsősorban kultúrtörténeti megközelítést tükröz, és nagymértékben támaszkodik a kultuszjelenséggel foglalkozó munkákra, többek között E. C. Wilson, Roy Strong, Philippa Berry és Louis Montrose műveire.

# Az értekezés felépítése

Bevezető

Első rész – A női uralkodószerep legitimációja

1. Erzsébet első nyilvános megjelenése Anglia királynőjeként
2. Viták a női hatalomról
3. Erzsébet beszédeinek és írásainak imázs alkotó szerepe

Második rész – Az Erzsébet-imázs a nyári vonulásokon

4. A vonulások szerepe Erzsébet kultuszának kialakulásában
5. Csodatevő hatalom: A vadember metafora
6. A vonulások hatása Spenser *Tündérr királynőjében*

Harmadik rész – Erzsébet imázsa az udvari költészetben

7. George Peele *The Arraignment of Paris* című drámája
8. A szüziesség képei John Lyly műveiben
9. Petrarcai szerelem vagy politika? – Sir Walter Raleigh költészete

Negyedik rész – Rituálé és reakció

10. Intézményesült tisztelet
11. Astraea: a birodalmi törekvések metaforája
12. Disszonáns hangok

Epilógus

Összegzés

Irodalom

Illusztrációk

## Kutatási eredmények

### Első rész – A női uralkodószerep legitimációja

A disszertáció kiindulópontja a királynő londoni bevonulásának története. A koronázást megelőző nap tartott díszmenet régi szokásokra épült, de az erzsébeti koreográfia túlmutatott a tradíciókon. A bevonulásról szóló pamfletet vizsgálva megállapítható, hogy ez az alkalom arra is szolgált, hogy a királynő női uralkodószerepét legitimálja, miközben felhasználta mind a Tudor hagyományokat, mind pedig a protestáns bibliai nyelvezetet. A beszámoló semmiképp nem tekinthető tárgyilagosságnak, hiszen a számos érzelmileg motivált megjegyzés és az ismertetett apró részletek a műnek erős propagandisztikus jelleget adnak és így az írás a kultuszképződés előfutárának tekinthető. Az ekkor felhasznált reprezentációs stratégiák alapját képezték a királynő későbbi nyilvános megjelenéseinek is.

A második fejezet a nőuralomról szóló politikai írásokat vizsgálva próbálja felvázolni a fiatal királynő helyzetét. Erzsébet hatalomra jutásának évében két fontos protestáns kiadvány is napvilágot látott (John Knox *The First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women* és John Aylmer *An harborowe for Faithfull and Trewe Subiectes*). Habár mindkét szerző egyazon felekezethez tartozott, a nőuralommal kapcsolatos elképzeléseik különböztek. A két szöveg összevetése bemutatja a protestáns retorika eszközeit, melyet mindketten írásukban alkalmaztak. Fontos leszögezni, hogy Aylmer nem ellenséges Knox érveivel szemben, sőt a szerzőt bevezetőjében szinte kimenti. Szerinte Knox érvei kitűnőek, és a szerző csak a végkövetkeztetésében tévedett, amiért is az általános megállapítás alól, hogy nőket a „természet gyengéknek, törékenyeknek, türelmetlennek, erőtlennek és butának alkotta” valamint, hogy a nők „nem kitartók, változékonyak, kegyetlenek és hiányzik belőlük a tanácsok elfogadásának és az uralkodásnak a szelleme,” nem tett kivételt Erzsébettel, Isten „kiválasztottjával.” A szövegekben megtalálhatók mindazok az érvek és

ellenérvek, melyekkel Erzsébetet hosszú uralkodása során támadják, illetve amelyekkel védekeznek. Későbbi beszédeinek, és több nyilvános szereplésének sok motívumát is e két szerző gondolatai szolgáltatják. Aylmer e pamfletjében fejti ki a „vegyes uralom” fogalmát, melyben az uralkodó buzgón hívó alattvalói tanácsának segítségével uralkodik, ez pedig garanciát jelent az ország jó irányítására. Ez a nézet kielégítőnek tűnt sok nőellenes váddal szemben, ugyanakkor előre jelezte Erzsébet veszélyességét a protestáns honatyákkal, kik nem mindig tapintatosan fejezték ki véleményüket a parlamentben.

A dolgozat első részének lezárásaként Erzsébet királynő beszédei kerültek az elemzés fókuszába. A fennmaradt, sokszor hiányos, többféle verzióban ismert beszédek jelentős százaléka foglalkozik a királynő önmeghatározásával. A női uralkodószerep legitimitációjára felhasznált toposzok legtöbbször támaszkodik a korai Knox–Aylmer vita érvrendszerére. Erzsébet beszédeiben hosszú uralkodása alatt csak hangsúlybeli eltérések figyelhetők meg, alapvető változások királynői szerepének meghatározásában nincsenek. E beszédek, és a mód, ahogy Erzsébet magát láttatja a kultusz alapvető forrásainak tekinthetők.

## **Második rész – Az Erzsébet-imázs a nyári vonulásokon**

A doktori értekezés második része a királynő évenkénti nyári vonulásain a nagy nyilvánosság előtt történő megjelenéseivel foglalkozik. E „szereplések” tanulmányozása viszonylag új, interdiszciplináris kutatási terület, mely magában foglalja a helyi közösségek reprezentációs stratégiájának, az uralkodónak szánt üzenet és kérés közvetítésének, a mulattatás módjának, a személyes érdekek szerepének, és mindezek megjelenítésének vizsgálatát.

A királynő imázsának népszerűsítésére és kultuszának terjesztésére kiváló alkalom nyílt Erzsébet nyári vonulásain. Uralkodásának első húsz évében megfigyelhető, hogy a meglátogatott helyszíneken személyes kapcsolatot, dialógust teremtett alattvalóival. Látogatásai alkalmával egy-egy vidék arculata megváltozik, megszépül, a helyi közösség kérései meghallgatásra találnak. A

királynő megjelenését kísérő pozitív változások Erzsébet egy újfajta dicsőítő toposzát hozzák létre, amelyben imázsa mitizálódik, és csodás változásokat előidéző istenség képét veszi fel.

E mitikus kultusz egyik jelképe a vonulásokon gyakran megjelenő vadember metafora. A középkori angol előképekből és a klasszikus mitológiából is merítő Erzsébet-kori vadember-ábrázolás különösen kötődik az udvari kultúrához. A nyári vonulásokon nem a lakoma utáni mulatozás zárt termeiben jelenik meg, hanem saját környezetében, a szabad természetben, ahol a királynő jelenléte által történő megszelídülése a középkori románcokat, ereje Herkulest idézi. Új azonban attitűdje, melyben férfias erejét Erzsébet szolgálatába ajánlja, és kifejezi a királynő műveltsége utáni igényt. Ebben a szerepben egy sajátos, mások által követendő modellt állít az udvaroncok elé, és a kultusz egyik propagandafigurájává emelkedik.

A királynő vonulásainak ikonográfiája mély nyomot hagyott a korszakon, amit mi sem bizonyít jobban, mint a kor egyik legambiciózusabb művén, Edmund Spenser *Tündérrirálynőjén* érezhető hatása. Az író által használt költői képek, irodalmi formák, és a mű szerkezeti elrendezése nagyban hasonlít egy-egy vonulás forgatókönyvére. E vidéki mulatságok tehát méltán tekinthetők a kultuszformáló hatások egyik legjelentékenyebbjének.

A vonulásokról szóló beszámolókból két további tendencia figyelhető meg, melyek az 1580-as években éreztetik hatásukat, mikor a királynő nem vesz részt távolabbi utazásokon. Először is az, hogy, az 1570-es évek végére a professzionális látványosságírók szerepe megerősödik. Másodszor pedig, hogy a dicsőítő nyelvezet költői kifejezésére kiszélesedik. Míg a korai nyilvános megjelenésekre alkotott látványosságok egy közösségi összefogás eredményeképpen jöttek létre, úgy 1575-től kezdve előtérbe kerül a költő szerepe, aki személyes sikerének könyveli el a bemutatottakat és szolgálatait egyéni előmenetelére használja fel. Ennek eredményeképpen megnő a királynő költői dicsőítésének rangja, kitágult annak eszköztára, és így megteremtődik az



alapja annak a kultusznak, mely a következő évtizedben már irodalmi műfajokban is jelentkezik.

### **Harmadik rész – Erzsébet imázsa az udvari költészetben**

A harmadik rész az udvari költői megnyilvánulásokban keresi a kultuszformáló eszközöket. George Peele *The Arraignement of Paris* című drámája még nagyban épít az udvari multságok hagyományaira, melyben a királynő központi szerepet tölt be, de ezt a hozott anyagot már újszerű drámai struktúrában, a klasszikus formanyelv felhasználásával kombinálja. A darab középpontjában Erzsébet királynő kultusza áll, de az már több mint egyszerű udvari látványosság. Valódi cselekményszálai, drámai szerkezete, és költői nyelvezete van. Az ötödik felvonásban a királynő, hasonlóan a vonulások idején előadott látványosságokhoz, részévé válik a cselekménynek. Személye jelenti a drámai konfliktus feloldását, a színészek hozzá fordulnak soraikkal, sőt ajándékokat adnak át neki. Az Erzsébetet dicsőítő kései színdarabokban, e közvetlen kapcsolat az uralkodó és az előadók között megszűnik. Peele darabja egy olyan pillanatot tükröz, mikor a kultusz költői eszköztára kibővül, formai megjelenése kifinomodik, de még élénken él a régi udvari tradíció, a látványosság hatása.

Egy másik udvari költő, John Lyly mind prózai, mind színpadi műveiben egyrésztől összegzi és tömöríti a sokféle forrásból származó kultuszelemeket, másrésztől megalkotja azt a finomkodó, túlzott halmozásra és szimbolikus hivatkozásokra épülő nyelvezetet, mely a királynő hivatalos kultuszának lesz alaphangja uralkodásának utolsó két évtizedében.

Lyly drámái ahhoz az időszakhoz köthetők, mikor a királynő Diana-ábrázolása kialakult. Ennek megfelelően udvari színműveinek központi témájává a szerelem és tisztaság konfliktusa válik. Az *Endimion*, *The Man in the Moon* című műve mutatja be Erzsébet Diana-kultuszát a legteljesebben, és így a királynő színpadi ábrázolásában a hold motívumot használja fel. E mű azonban

már Lyly késői korszakát is előrevetíti, mely a hold negatív asszociációit is bemutatja.

Az *Endimion* a kultuszfejlődésben azért is fontos, mert feltárja a késői időszak királynő-alattvalói viszonyulás lehetőségeit. Az 1580-as évek végére kialakuló kultuszimázs, melyben a királynő mint tökéletes, elérhetetlen és távoli égi jelenségként van ábrázolva, már csak a megkérdőjelezhetetlen szolgálatot és imádatot hagyja meg az alattvalói szerepnek.

Az udvari költészet egy különleges példája látható Sir Walter Raleigh verseiben, ahol a kultusznyelv, a politika, az önérvényesülés és az őszinte tisztelet sajátos módon keveredik. Költeményeiben az udvar hivatalos kultusznyelvezetét saját tenger szimbolikájával bővíti. A *The Ocean to Cynthia* című művében használja fel ezeket az elemeket személyes érzéseinek legteljesebb kifejezésére. A vers Raleigh kegyvesztettségének időszakában keletkezett, így a költő elkeseredettsége és ugyanakkor tiszteletének kifejezése merészen formálódik át egy viszonzatlan szerelemes panaszává. A verssorok sodrása mögött fel-felcsillan a késői Erzsébet kultusz kritikai hangvétele is.

#### **Negyedik rész – Rituálé és reakció**

A disszertáció nemcsak a kultuszt végigkísérő kérdésekről és kihívásokról, a kultusz népszerűsítéséről, valamint nyelvezetének kifinomulásáról ad képet, de vizsgálja a kultusz intézményesülését, és az ezzel együtt járó bíráló hangok megjelenését is. Erzsébet uralkodásának utolsó évtizedében a róla szóló irodalmi és művészeti alkotások kifejezésára túlzó és egyre fantasztikusabb elemekkel bővül, részben az intézményesülés következményeként, részben a korszak gazdasági, társadalmi és politikai bizonytalanságainak ellensúlyozásaként. Erzsébet trónra lépésének napja, november 17. az 1580-as évektől az a kultikus nap, mikor az ország együtt köszöntötte és ünnepelte királynőjét. Az intézményesült egyházi és állami ünnep a királynő kultuszának formai kötöttségéhez és ritualizálódásához vezetett. E

formális, és mindinkább összetett kultusznyelv már nem a költői fantázia frissességére és invenciójára épült, hanem a sablonos kifejezések halmozására.

Erzsébet trónra lépésének napjára íródott elmélkedések és imák az angol társadalom széles rétegeit megérinthették, hiszen az ünnepi szertatásokon minden templomba járó alattvaló évről-évre személyesen vett részt. E ritkán vizsgált anyag fontos forrása a kultusz intézményesülésének és megszilárdulásának.

A november 17-i udvari lovagi tornák a szakirodalomban olyan bő figyelemben részesültek, hogy jelen disszertáció két, az 1590-es tornáról szóló forrás elemzésével csak az ekkorra kialakult, szimbolikájában többszörösen összetett reprezentációs nyelvezet bemutatására szorítkozik.

E korszak egyik legjellemzőbb kultuszmetaforája a szűz istennő, *Astraea* története, akinek alakja tömöríti mind a vallási, mind pedig a profán dicsőítés nyelvi és képi elemeit. Erzsébet ilyen jellegű ábrázolása látható például „*Szivárványos*” portréján vagy John Davies akrosztikus versciklusán, az *Astraea himnuszain*. Ezenkívül a korabeli hajósok is az *Astraea*-hasonlatot használták az angol hódítások igazolásaképpen. Ennek egyik legkorábbi megnyilvánulása a magyar származású Parmenius István által latinul írt *De navigatione*. E mű az Erzsébet-kultusz kutatásokban eddig kevés figyelmet kapott, sőt a mű hatását a későbbi időszakokra, különösen Raleigh *Guyana felfedezése* című pamfletjére még nem vizsgálták.

*Astraea* istennő alakja egyesítette magában a változatlanság, igazságosság, béke és bőség propagandáját is, melyek hangsúlyozására a 16. század utolsó felének növekvő gazdasági, társadalmi és politikai bizonytalanságában egyre nyomatékosabban volt szükség. Az elégedetlenkedő hangokat ellensúlyozó túlzott kultusznyelvezetet az udvaroncok saját céljaik elérésére használták, mely azután további ellenérzésekhez vezetett.

A legutolsó fejezet a kultuszt bíráló művekkel foglalkozik, melyek részben a női hatalmat katolikus oldalról ért támadások erősödésével is

magyarázhatóak. Allen kardinális írása jól példázza, hogy az utolsó évtizedben újra felerősödtek a nőgyűlölet hangjai, de most már a katolikus propaganda részeként. Ezek a pamfletok a női hatalmat elsősorban erkölcsi oldalról támadták, s részük volt az Erzsébetet mocskoló híresztelések gyarapodásában. A királynő kultuszát nem tekintették másnak, mint istenkáromlásnak és önérdékű hízgelésnek. A felnövekvő új költő és drámaíró generáció sem kezelte már tisztelettel a kultusz nyelvezetét, az abban rejlő erotikus és negatív képeket élvezettel használta és központi témájává tette, ezáltal vetve árnyékot az öregedő királynő nimbuszára. E negatív Erzsébet-képet tükröző írások is a kultusznyelv elemeit használják, s az egyes szimbólumok visszás jelentéstartalmaikat aknázzák ki. Mi sem jelzi az Erzsébet-kultusz mélyen gyökerező társadalmi beágyazódását, mint az, hogy az ötven éves női hatalomgyakorlást megelégett nemzet kritikáját pont e kultusz elemeinek felhasználásával fejezte ki.

Erzsébet kultusza nem ért véget halálával. Bonyolult kulturális jelentés-összefüggései az angol nép történeti mítoszává váltak. Ez a poszthumusz kultusz, az uralkodása alatt keletkezett kultusznyelvezet eszköztárát használja, melyet azután a saját korának problémáira vetít. Erzsébet királynő így a nemzettudat, a vallási függetlenség, vagy éppen a női nem érvényesülésének példaképévé is vált, s immár négyszáz éve alakját tisztelet övezi.

## A témával kapcsolatos publikációk és előadások

### Publikációk:

- “Petrarchan Love or Politics? – Queen Elizabeth in the Poetry of Sir Walter Raleigh.” In: *HUSSE Papers 2009*. Pécs. (megjelenése folyamatban)
- “I. Erzsébet korai kultusza – Egy példa a jelenlegi Erzsébet-kultusz kutatásokról. In: *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. Tibor Frank and Krisztina Károly (eds.). Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2009. 99-107.
- “The Figure of the Wild Man in the Entertainments of Elizabeth.” In: *Writing the Other, Tudor Humanism /Barbarism*. Michael Pincombe and Zsolt Almási (eds.). Cambridge: Cambridge Scholars Press, 2008. 47-61.
- “Louise Montrose, *The Subject of Elizabeth: Authority, Gender, and Representation* – Book Review.” *The Sixteenth Century Journal* 38.4 (2007): 1210-11.
- The Development of the Cult of Elizabeth I*. In: *HUSSE 8 Webdocuments, University of Szeged Institute of English and American Studies*. 2007.
- “*The Faerie Queen* and the Progresses of Queen Elizabeth.” In: *HUSSE Papers 2005*. Ed. Jenő Bárdosi. Veszprém: Viza, 2006. 166-172.

### Konferenciaelőadások:

- Tudor Symposium, 2009, Sheffield** – “Prayers for the Queen, about the Queen or to the Queen? - Accession Day Prayers in Thomas Bentley’s *The Monument for Matrons* (1582)”
- HUSSE 9, 2009, Pécs** – “Petrarchan Love or Politics? – Queen Elizabeth in the Poetry of Sir Walter Raleigh”
- Iconography East and West, 2008, Szeged** – “Lunar power and imperial imagery in John Lyly’s plays”
- State of English, 2007, Budapest** - “I. Erzsébet korai kultusza – Egy példa a jelenlegi Erzsébet-kultusz kutatásokról”
- HUSSE 8, 2007, Szeged** – “The Development of the Cult of Elizabeth I”
- Tudor Symposium, 2006, Piliscsaba** – “The Role of the Wild Man in the Entertainments of Elizabeth I”
- HUSSDE, 2006, Piliscsaba** – “Conventions of the cult of Queen Elizabeth I in George Peele’s *The Arraignment of Paris*”
- HUSSE 7, 2005, Veszprém** - “*The Faerie Queen* and the Progresses of Queen Elizabeth I”
- Shakespeare and Philosophy, 2004, Budapest** – “Rhetoric and Propaganda, The Self-Fashioning of Elizabeth I in her Public Speeches”

## **Köszönetnyilvánítás**

Köszönettel tartozom tanárainak, Karvázy Baláznénak és Kúnos Lászlónak, akik a történelem és az angol kultúra szeretetét bennem megerősítették; témavezetőmnek, Szőnyi György Endrének, akinek szakmai ítélete biztos támpontot nyújtott; a Reneszánsz és Barokk Doktori Program vezetőjének, Géher Istvánnak, aki atyai szeretettel bízta munkámat; kollégáimnak és a PPKE Reneszánsz Kutatócsoport tagjainak, Almási Zsoltnak, Fabiny Tibornak, Földvály Kingának, Reuss Gabriellának, Schandl Veronikának, Tabi Katalinnak és Tóta Péter Bencének, akik megosztották velem véleményüket munkámról; disszertációm lektorainak, Földvály Kingának, Lengyel Baláznak és Schandl Veronikának, akik idejüket rám szánták; és egész családomnak, különösen férjemnek és három gyermekemnek, akik nemcsak bátorítottak, hanem el is viselték a készülő munkával járó nehézségeket.



